

ların şerefini belîğ bir şekilde ifade etti. Temîm heyeti Resûl-i Ekrem'in hatip ve şairlerinin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Temîm heyetinin saygısız tutumu üzerine Resûlullah'ın yanında onun sesini bastırarak şekilde konuşmayı yasaklayan âyet inince (el-Hucurât 49/2) Sâbit b. Kays, gür sesli oluşundan dolayı günaha girdiğini ve cehennemlik olduğunu düşünerek bir daha Resûlullah'ın yanına gitmeyeceğine dair yemin etti. Resûl-i Ekrem onu göremeyince rahatsız olup olmadığını sordu; komşusu Sa'd b. Muâz'ın durumu kendisine bildirmesi üzerine de onun cehennemlik değil cennetlik olduğunu söyledi (Müslim, "İmân", 187).

Hz. Peygamber'in, "Sâbit b. Kays ne güzel adam!" diye övdüğü (Tirmizî, "Menâkıb", 32), hastalandığı zaman ziyaretine gidip kendisine dua ettiği (Ebû Dâvûd, "Tıb", 18), kâtiplerinden olması sebebiyle Eslem kabilesine gönderdiği zekât ve mirasla ilgili mektubu kendisine yazdırdığı Sâbit b. Kays, Bedir Gazvesi'ne katılmadı; fakat Uhud Gazvesi'nde, Bey'atürriçvân'da ve diğer gazvelerde bulundu. Benî Mustalîk Gazvesi'nde ele geçen esirlerden biri ve kabile reisi Hâris b. Dîrân'ın kızı olan Cüveyriye bint Hâris onun payına düştü ve esaretten kurtulmak için ödeyeceği fidye miktarı üzerinde Sâbit'le anlaştı. Cüveyriye fidyesini ödeyebilme için Resûlullah'tan yardım isteyince Resûl-i Ekrem de fidyesini Sâbit'e ödeyerek kendisiyle evlendi.

Sâbit b. Kays Yemâme Savaşı'nda (12/633) asker dağılmaya başlayınca okuduğu şiirlerle onları cesaretlendirmeye çalıştı; ardından kefen niyetine giydiği elbisesiyle güzel koku sürdü ve kahramanca çarpışarak şehid düştü. Kaynaklarda belirtildiğine göre Sâbit'in şehid olması üzerine müslüman askerlerden biri onun giydiği kıymetli zırhı çıkarıp almış, ertesi gün bir arkadaşı Sâbit'i rüyasında görmüş, Sâbit ona zırhını kimin aldığını haber vermiş ve ordu kumandanı Hâlid b. Velîd'in zırhı geri alıp Halife Ebû Bekir'e vermesini, onun da bunu satarak borçlarını ödemesini tembih etmiş ve Sâbit'in arzusu yerine getirilmiştir.

Sâbit b. Kays'ın rivayet ettiği hadisler meşhur dokuz hadis kitabında yer almış, oğulları Muhammed, Kays, İsmâil, Yahyâ, Abdullah ile Enes b. Mâlik kendisinden rivayette bulunmuştur. Oğulları Muhammed, Yahyâ ve Abdullah Harre Savaşı'nda ölmüştür. Velîd el-A'zamî *Sâbit b. Kays el-Enşârî haţîbü Resûlillâh şallâllâhü 'aleyhi ve sellem* adıyla bir eser kaleme almıştır (Bağdat 1979).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 137, 145, 287; Buhârî, "Tefsîr", 49/1; a.m.f., *et-Târîhu'l-kebir*, II, 167; V, 138; Ebû Dâvûd, "Talâk", 16-18; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 354; III, 389-390; VIII, 116-117, 363, 445-446; İbn Abdülber, *el-İstifâb*, I, 192-195; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), I, 275-276; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 308-314; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 395-396; VII, 576-577; VIII, 93; a.m.f., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 12-13; Şevkânî, *Derrü's-sehâbe* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî), Dimaşk 1404/1984, s. 413-415, 656; Mehmed Zihni, *el-Hakâik*, İstanbul 1310-11, I, 191-192; M. Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-nebi*, Riyad 1401/1981, s. 48-49; Ahmed Abdurrahman İsâ, *Küttâbü'l-vahy*, Riyad 1400/1980, s. 438-447; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 38; Rıza Savaş, "Cüveyriye bint Hâris", *DiA*, VIII, 146.

MUSTAFA KARATAŞ

SÂBİT b. KURRE

(ثابت بن قرة)

Ebû'l-Hasen Sâbit b. Kurre
b. Zehrûn (Mervân) es-Sâbi el-Harrânî
(ö. 288/901)

**Matematik, astronomi, mekanik
ve tıp âlimi, filozof
ve mütercim.**

221 (836) yılında Harran'da doğdu. İslâm matematiğinin oluşum dönemine katkıda bulunan Harranlı matematikçilerin başında gelmektedir. Çok sayıda âlim yetiştirmiş bir aileye mensuptur. Gençliğinde sarraflık yaptığı nakledilir. Felsefe konularında serbest düşünceleri yüzünden şehrin Sâbiî halkı ile anlaşmazlığa düşünce yargılandı ve görüşlerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Ardından Dârâ yakınındaki Keferîtü'sâ kasabasına çekilip takipten kurtuldu. Rivayete göre, Bizans'tan Bağdat'a dönerken Sâbit b. Kurre ile karşılaşan Ebû Ca'fer Muhammed b. Mûsâ b. Şâkir, Sâbit'in matematikteki yeteneğini ve dille ilgili bilgisini farkederek onu Halife Mu'tazîd-Billâh'a tavsiye etmek üzere beraberinde götürdü. Bazı kaynaklara göre Sâbit, Bağdat'ta Muhammed b. Mûsâ'dan ders almış, matematik, astronomi ve fizik ilimleri tahsil etmiş, daha sonra halifeye takdim edilerek saray astronomları arasında yer almıştır. Diğer bir rivayete göre ise Halife Muvaffak-Billâh oğlu Mu'tazîd'i hapse atmış ve Sâbit'i de onun hizmetine vermiş, Mu'tazîd halife olunca Sâbit de saraya mensup astronomlar arasına girmiştir. Sâbit Süryânîce ve Grekçe bilmekteydi. Kadîrî Hâfız Tükân, İbrânîce de bildiğini söylemektedir (*Türâşü'l-'Arabi'l-'ilmî*, s. 196). Sâbit b. Kurre, Bağdat'ta felsefî ilimlerle uğraşma imkânı buldu. Grek matematikçilerinin eserlerini Arapça'ya çevi-

rerek şerhetti. Matematik ve astronomi alanında eserler yazdı ve hekimlikle meşgul oldu. Ayrıca kendisinden önce tercüme edilen bazı eserleri tashih etti. 26 Şubat 288'de (19 Şubat 901) Bağdat'ta öldü.

Sâbit b. Kurre felsefe, matematik, astronomi, tıp ve tabii bilimler alanında tercüme ve telif eserleriyle ilme katkıda bulunmuştur. Sâlih Zeki'nin tesbitine göre Sâbit'in bu alanlarda 150'ye yakın eseri mevcuttur (*Âsâr-ı Bâkiye*, I, 159). Ayrıca Huneyn b. İshak ile beraber İslâm medeniyetindeki en büyük iki mütercimden biri kabul edilmektedir. Kâtib Çelebi, Sâbit b. Kurre'nin tercümeleri olmasaydı hiç kimseyin hikmete dair Yunanca kitaplardan faydalanamayacağını söylediğini, nitekim onun tercüme etmediği kitapların öylece kaldığını belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1594).

Sâbit'in İslâm matematiğine katkılarını üç aşamada özetlemek mümkündür. Birinci aşama, Yunan matematiğinin önemli eserlerini Arapça'ya çevirmesi veya daha önce yapılan tercüme tashih etmesidir. Sâbit özellikle Archimedes'in matematik alanındaki bütün çalışmalarını Arapça'ya çevirmiştir. Bugün Archimedes'in birçok eserinin Yunanca asılları kayıp olduğundan bu eserlerden Sâbit'in tercümeleri sayesinde haberdar olunmaktadır. Sâbit ayrıca Pergeli Apollonios'un *Koni Kesitleri* ve Nicomachus'un *Aritmetiğe Giriş* adlı kitaplarını Arapça'ya çevirmiştir. Öklid, Ptolemy ve Theodosios'un eserlerinden tercüme yapmış veya yapılan tercüme düzeltmiştir. İkinci aşama, Sâbit'in tercüme ve tashihleri vasıtasıyla Arapça bir matematik dilinin oluşması konusundaki katkıdır. Sâbit matematiğe dair eserleri Yunanca veya Süryânîce'den çevirirken güçlü Arapça bilgisi sayesinde bu dillerdeki kavramlara uygun Arapça karşılıklar bulmuştur. Onun belirlediği kavramların bir kısmı daha sonra gelen İslâm matematikçileri tarafından değiştirilirken büyük bir kısmı kullanılmaya devam etmiştir. Sâbit'in İslâm matematiğine yaptığı üçüncü aşamadaki katkıları ise matematiğin aritmetik (sayılar teorisi), cebir, geometri, koni kesitleri ve trigonometri gibi alanlarında telif ettiği özgün eserlerdir. Bilhassa sayı kavramının pozitif reel sayıları içerecek biçimde genişletilmesi, integral kalkulus, küresel trigonometrinin bazı teoremleri, analitik geometri ve Öklidci olmayan geometri konularındaki çalışmalarını kalıcı izler bırakmıştır.

Sayılar Teorisi. Sâbit'in sayılar teorisi en önemli katkılarından biri Yunanlı

matematikçi Nicomachos'un *Aritmetiğe Giriş* adlı eserini tercüme etmesidir (*Kitâbü'l-Medhâl ilâ 'ilmi'l-'aded ellezî veğa'ahû Nîkûmâhus*, nşr. el-Eb Vilhelm Kutş el-Yesûî, Beyrut 1958). Bu tercümeyle beraber İslâm matematiğine Pisagorcu sayı ve aritmetik anlayışının girmesi yanında eser "theologoumenates aritmetikes" anlamında bir sayı mistisizminin yerleşmesini sağlamıştır. Bu sayı mistisizmi bazı İslâm matematikçileri arasında taraftar bulmakla birlikte bu anlayışı İslâm medeniyetinde sistemli bir şekilde takip eden İhvân-ı Safâ olmuştur (*Resâ'ilü İhvânî's-şafa* nşr. Butrus el-Bustânî, Beyrut, ts., I, 48-113). İslâm matematikçileri Pisagorcu aritmetik anlayışını Yunanca aslı ile "âritmetikî" olarak adlandırmış ve bunu "ilmü'l-'aded" ismini verdikleri Öklidci geometrik-aritmetik anlayışından ayırmıştır. İbnü'l-Heysem'e göre Pisagorcu aritmetik anlayışının en önemli özelliği tümevarım yöntemini kullanmasıdır. Bu da Pisagorcu aritmetiğin nokta (atom) sayı anlayışına dayanılmasından kaynaklanmaktadır. Öklidci aritmetikte ise tam sayılar doğru çizgilerle temsil edilmekte ve ispatlarda Öklid'in *Elementler*'indeki geometrik burhan anlayışı esas alınmaktadır.

Sâbit'in *Maqâle fi'stihrâci'l-'adâdi'l-mütehabbe* (*Kitâbü'l-'Adâdi'l-mütehabbe*, nşr. Ahmed Selîm Saîdân, Amman 1977) adlı eserinde yer alan sayılar teorisindeki ikinci ve özgün katkısı Öklidci aritmetik anlayışından hareket ederek tam, nâkis ve zâit sayı çeşitlerinin özelliklerini incelemesi, tam bölen parçalar üzerinde çalışması ve bu iki çalışmanın sonucundan hareket ederek dost sayılar için genel bir formül ortaya koymasındır. Bu araştırmaları esnasında asal sayıların, sayıların özelliklerini incelemedeki rolüne işaret etmesi oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Sâbit'in verdiği formül şu şekilde özetlenebilir: Eğer $n \in N$ 'nin tam bölen parçaları veya fiili bölenleri, n sayısının kendisi hariç $\sigma_0(n)$ ile gösterilirse bölenlerin toplamı $\sigma(n) = \sigma_0(n) + n$ olarak yazılabilir. Bu durumda $n \in N$ 'i, eğer $\sigma_0(n) > n$ ise zâit, $\sigma_0(n) < n$ ise nâkis ve $\sigma_0(n) = n$ ise tam olarak isimlendirilir. Bu şartlarda $m, n \in N$ 'nin dost sayı olması demek, $\sigma_0(m) = n$ ve $\sigma_0(n) = m$ olması demektir. Sâbit'in bu şartı sağlayan dost sayı çifti formülü ise şöyledir: $P_n = 3 \cdot 2^n - 1$ ve $q_n = 9 \cdot 2^{2n-1} - 1$ olduğunu var sayalım; eğer q_n, P_n ve P_{n-1} asal sayı iseler $m = 2^n P_{n-1}$ ve $n = 2^n q_n$ dost sayı olur; burada m zâit sayı, n ise nâkis sayıdır.

Sâbit b. Kurre'nin dost sayılar konusundaki çalışmasının İslâm matematiğinde doğurucu bir etkisi olmuş ve bu çalışma kendisinden sonra gelen matematikçiler tarafından farklı açılımları dikkate alınarak geliştirilmiştir. Kereci *el-Bedî' fi a'mâli'l-hisâb*, Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî *Risâle fi'l-âritmetikî*, İbn Sînâ *eş-Şifâ*, Abdülkâhir el-Bağdâdî *et-Tekmilâ fi'l-hisâb*, Bîrûnî *Kitâbü't-Tefhim*, Ebü's-Sakr el-Kabîsî *Fî cem'î envâ' mine'l-'aded*, Yaîş b. İbrâhim el-Ümevî *Merâsimü'l-intisâb fi me'âlimi'l-hisâb*, İzzeddin ez-Zencânî *'Umdetü'l-hussâb*, Cemşid el-Kâşî *Miftâhu'l-hisâb*, İbn Fellûs *Kitâbü İ'dâdi'l-isrâr fi esrâri'l-'adâd* ve Muhammed Bâkır Yezdî *'Uyûnü'l-hisâb* adlı eserlerinde konuyu ele alıp geliştirmişlerdir. Ancak konuyla ilgili en önemli teorik çalışmayı Sâbit b. Kurre'nin bıraktığı yerden alıp geliştiren ünlü optikçi Kemâleddin el-Fârisî yapmıştır. Fârisî, *Tezkiretü'l-aḥbâb fi beyâni't-teḥâb* adlı eserinde tam bölen parçalar teorisini yeni bir anlayışla ele almış ve sayı analizinde asal sayıları temele koyarak aritmetiğin temel teoremini formüle etmiştir. Sâbit b. Kurre'nin araştırmaları tercüme vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşmış, Fermat ve Descartes üzerinde etkili olmuştur. Daha sonra Euler, Sâbit'in dost sayılar için geliştirdiği formülü modern Batı Avrupa matematiğinin verdiği yeni imkânlarla genelleştirmiştir (Rüşdî Râşid, s. 299-346; Brentjes, IV/11 [1988], s. 467-483, T trc. Melek Dosay, s. 485-500).

Kitâb fi te'liifi'n-niseb adlı eserinde Sâbit, Yunanlılar'ın yalnızca doğal sayıları sayı olarak kabul etmelerinden dolayı geometrik büyüklüklere aritmetik terminoloji uygulamaktan sakınarak kurmaya çalıştıklarını geometrik niceliklerin oranları teorisini yeniden ele almış, *Elementler*'in konuyla ilgili "VI, 5" tanımını eleştirerek aritmetik terminolojiyi sistematik bir biçimde geometrik büyüklüklere uygulamıştır. Böylece yalnız doğal sayı anlamına gelen sayı kavramının içeriğini pozitif reel sayılara doğru genişletmiştir. Onun bu çalışması Bîrûnî'nin *el-Kânûnü'l-Mes'ûdi* ve Ömer Hayyâm'ın *Risâle fi Şerhi mâ eşkele min muşâderâti Kitâbi Öklidis* adlı eserlerinde derinlemesine incelenerek sayı kavramı pozitif reel sayıları kuşatacak biçimde açık bir tanıma kavuşturulmuştur. Sâbit'in sayı konusundaki diğer bir çalışması, öğrencisi İbn Üseyd'in sorularına cevap olarak yazdığı *Mesâ'il sü'ile 'anhâ Sâbit b. Kurre el-Harrânî* adlı risâlesidir. Bu risâlede Sâbit sayının soyut

özelliğini vurgu yaparak onu sayılan şeyden (mâdud) ayırır; Aristocu bilkuvve sonsuzluk kavramını sayıları örnek gösterip eleştirir ve, "Şeylerin var olması bilfiil sonsuzdur" varsayımında bulunur. Bilfiil sonsuzluk kavramını mekaniğe de uygulayan Sâbit özellikle *Kitâb fi'l-ğarasûn* adlı eserinde bu düşüncesini kullanır (nşr. ve Fr. trc. Khalil Jaouiche, *Le Livre de çarasûn*, Leiden 1976).

Geometri. III. (IX.) yüzyılda trigonometrik hesaplamalarda Yunanlılar'ın kullandığı kırımlar anlayışı bırakılarak sinüslere dayalı bir trigonometrinin temelleri atılmakla birlikte bu adımı ilk atan kişiyi tesbit etmek oldukça zordur. Ancak en azından Sâbit'in Menelaus problemini ilk çözen kişi olduğunu gösteren deliller mevcuttur. Batlamyus, küresel astronomi problemlerini çözmek için Menelaus'un tam küresel dörtgen teoremini kullanmaktaydı. Sâbit, *Risâle fi's-şekli'l-ğattâ'* adlı eserinde konuyu yeniden ele almış ve Menelaus'un teoreminin mükemmel bir ispatını vermiştir. Ayrıca bu teoremin farklı ve çeşitli formlarını elde etmek için kendi geliştirdiği birleşik oranlar teorisini kullanmıştır. Sâbit'in bu çalışması daha sonra Nasîrüd-dîn-i Tûsî'nin *Kitâb fi şekli'l-ğattâ'* adlı eseriyle tamamlanmış, böylece İslâm matematiğinde düzlemsel ve küresel trigonometri bilim dalı olarak kurulmuştur.

Sâbit b. Kurre'nin İslâm geometrisinde ele alıp çözmeye çalıştığı ve daha sonra gelecek İslâm matematikçilerini, özellikle İbnü'l-Heysem'i Öklid'in *el-Uşûl'ü (Elementler)* şerhinde etkilediği problem ünlü beşinci postula problemdir. Sâbit bu postulayı ve dolayısıyla paraleller teoremini ispatlamak için *Maqâle fi burhâni'l-müşâdereti'l-meşhûre min Öklidis* ve *Maqâle fi enne'l-ğattayn izâ uḥricâ 'alâ zâviyeteyn eḳal min kâ'imeteyn ilteḳayâ* adlı iki risâle kaleme almıştır. Özellikle ikinci risâlede kinematik fikrine dayalı bir teşebbüste bulunarak hareket kavramını geometriye aktarmaya çalışmış, geometrik inşalarda bu kavramı çok az kullandığı için Öklid'i eleştirmiştir. Sâbit, hareket kavramının geometride kullanılmayacağına dair Yunan görüşüyle ilgili eleştirisini felsefi sahaya taşımış ve özellikle *Maqâle fi telḥiş mâ etâ bihi Aristutâlis fi Kitâbihi fîmâ ba'de't-tabî'a* adlı çalışmasında hem Eflâtun'u hem Aristo'yu mahiyetin / özün hareketsizliği konusundaki fikirlerinden dolayı tenkit etmiştir. Bu risâlelerde ileri sürdüğü düşünceler daha sonra özellikle İbnü'l-Hey-

sem'in konuyla ilgili çalışmaları başta olmak üzere beşinci postula konusunda yapılan ispat çalışmalarını derinden etkilemiş, benzer çalışma ve yaklaşımlar neticede non-Euclidean geometrilerin oluşumuna götürmüştür (Sâbit'in bu iki metni için bk. *Nazarıyyetü'l-mütevâziyyât fi'l-hendese'ti'l-İslâmiyye*, s. 58-84; bu iki metnin değerlendirmesi için bk. Rosenfeld – Youschkevitch, s. 58-74).

Yunan matematiğinde, öncüleri Eudoxos ve Archimedes olan tüketme (exhaustion, ifnâ) yöntemiyle cisimlerin hacimlerini hesaplama usulü İslâm matematikçileri tarafından ele alınıp geliştirilmiş, özellikle bir parabolün kendi eksenini etrafında dönmelerinden ortaya çıkan cismin hacmi problemiyle birçok matematikçi uğraşmıştır. Bu ve benzeri problemleri İslâm matematiğinde ilk defa Sâbit, *Kitâb fi misâhati ka'fî'l-ma'hrû' ellezî yüsemâ bi'l-mükâfi ve Ma'kâle fi misâhati'l-mücessemâti'l-mükâfiye* adlı eserlerinde ele almış ve bir parabolün ekseninde dönmelerinden ortaya çıkan cismin hacmini hesaplamıştır. Ancak yöntemi oldukça uzun ve karmaşıktı. Sâbit'in tekniği daha sonra Ebû Ca'fer el-Hâzin ve Ebû Sehl el-Kûhî tarafından tekrar ele alınmıştır. Sâbit'in torunu İbrâhim b. Sinân meseleyi yeniden gündeme getirmiş, ardından İbnü'l-Heysem, kendisinden önce yapılan problemle ilgili bütün çalışmaları eleştirerek Sâbit'in yöntemini geliştirmiştir. Sâbit, bu hesaplama esnasında modern "caluluste" kullanılan integral hesap tekniğine benzer bir teknik kullanmıştır. Dolayısıyla Sâbit, Smith tarafından Stevin ile beraber calculus hesabın ilk kurucuları arasında gösterilmektedir.

Cebir. Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ve İbn Türk'ün çalışmalarından sonra İslâm matematikçileri, "quadratic" denklemlerin cebirsel çözümleri için gerekli olan geometrik temellerin antik gelenekten çok Öklid geometrisine dayanması gerektiğini kararlaştırmıştır. Bunu ilk defa uygulayan ve muhtemelen ilk çalışmaları *Qavl fi taşhîh mesâ'ili'l-cebr bi'l-berâhîni'l-hendesiyye* adlı risâlesinde gerçekleştiren Sâbit b. Kurre olmuştur. Sâbit bu fikrini öncelikle $x^2 + bx = c$ denklemi için hayata geçirmiş ve bu denklemin çözümünde Öklid'in takip ettiği geometrik yol ile Hârizmî'nin izlediği cebirsel yol arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir. Daha sonra bu yöntemini katışık denklemlerin $x^2 = bx + c$ ve $x^2 + c = bx$ şeklindeki diğer iki türüne uygulamıştır. Sâbit'in açtı-

ğı bu yolu takip eden Ebû Kâmil Şücâ b. Eslem, *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* adlı eserinde bütün cebiri Öklid geometrisi üzerinde yeniden kurmuş, ancak Hârizmî'nin başlattığı cebirsel tavır içinde sayısal örneklendirmeyi de ihmal etmemiştir. Sâbit, ikinci derece denklemlerin yanında daha sonra Ömer Hayyâm'ın kübik denklemlerin pozitif köklerini bulmak için geliştireceği yöntemle benzer bir yaklaşımla bir daire ile bir hiperbolün kesişme noktalarını tesbit ederek kübik bir denklemin çözümüyle başarılmıştır. İlginç olan, Sâbit'in, *Mes'ele fi 'ameli'l-mütevâşşâyin ve kısmetü zâviyetin ma'lûme bi-selâseti akşâmin mütesâviye* adlı eserinde bu yöntemi matematik tarihinde meşhur, dar açığı üç eşit parçaya bölme ve orta oran inşa etme problemlerini çözerken kullanması, yönteminin de Archimedes'in konuyla ilgili benzer yöntemine eşdeğer olmasıdır.

Astronomi. Astronomi tarihinde Batlamyus sisteminde düzeltme yapmaya kalkışan ilk reformistlerden biri kabul edilen Sâbit özellikle Latince'ye tercüme edilen, Arapça'sı günümüze ulaşmamış *De motu octave sphere* ile *Risâle ilâ İshâk b. Huneyn* adlı eserlerinde kinematik varsayımını ileri sürer ve hareket olgusunu sekizinci felekle açıklamaya çalışır. Ekinoksların trepidasyonunu dokuzuncu felek yardımıyla izah eden Sâbit'in bu çalışmasıyla trepidasyon teorisi ilk defa İslâm astronomisinde ortaya çıkmaya başlar. Sâbit, astronomide ayrıca *Kitâb fi şan'ati's-şems*'de güneşin, *Qavl fi izâhi'l-vech ellezî zekere Batlamyus*'da ayın görünüş hareketleriyle *Fi Hisâbi rû'yeti'l-ehille*'de yeni ayın görülmesi konusunda çalışmalar yapmıştır.

Fizik ve Mekanik. Mekanik biliminde statik'in kurucusu sayılan Sâbit, *Kitâb fi şifati'l-vezn ve ihtilâlihi*'de ağırlıklar konusunu ele alır ve Aristo'nun dinamik ilkesini yeniden formüle eder, denge sorununu inceler. *Kitâb fi'l-karâşûn*'da ise mekanik konularını gözden geçirir, yine dinamik ilkesini uygulayarak çeşitli aletlerde denge konusunu ayrıntılı biçimde işler; çözümlerde özellikle matematikte geliştirdiği tüketme yöntemiyle en alt ve en üst entegral toplamlarını kullanır. Fizik alanında deniz suyunun tuzlu olması ile dağların oluşmasının sebeplerini inceleyen iki risâle kaleme alan Sâbit müzik konusunda da iki çalışma yapmıştır.

Tıp sahasında da henüz incelenmeyen pek çok eseri bulunan Sâbit genel tıp, has-

talıklar, embriyoloji, kan dolaşımı, kuşların anatomisi, veteriner hekimlik konularını ele almış, kaynakların zikrettiği, ancak pek çoğu zamanımıza ulaşmayan felsefi metinler de yazmıştır. Aristo'nun mantık kitapları üzerine kaleme aldığı şerhler yanında mantık, psikoloji, ahlâk ve bilimlerin sınıflandırılması konuları ile Süryânî dili ve Sâbiilik hakkında da çalışmalar yapmıştır. Sâbit b. Kurre'nin oğlu Ebû Saîd Sinân b. Sâbit tıp, matematik ve özellikle geometri alanında bilinirken torunlarından İbrâhim b. Sinân b. Sâbit daha çok bir matematikçi ve mühendis, Sâbit b. Sinân ise tarihçi olarak tanınmıştır.

Eserleri. Sâbit b. Kurre'nin eserlerinin tam bir dökümünü yapmak zordur. Bunların önemli bir kısmı neşredilmiş; Rusça, Almanca, Fransızca ile diğer Batı dillerine tercümelere yapılmıştır. Sâbit'in pek çok Yunanca matematik eserini, özellikle Archimedes'in bütün eserleriyle Pergeli Apollonios'un *Konikler*'ini Arapça'ya çevirdiği, Öklid'in *el-Uşûl*'ü ile Batlamyus'un *el-Mecisti*'sini şerhettiği bilinmektedir. Mehtun atıf yapılan eserleri dışında yaygın kullanılan bazı çalışmaları şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Mefrûzât*. Sâbit, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin tahrir ederek mutavassıtâtına eklediği bu eserinde otuz altı geometri ve geometrik cebir önermesi yanında on iki inşâî geometri problemiyle çözümü quadratik bir denkleme eşit bir geometri sorusunu çözer (Nasîrüddîn-i Tûsî, *Mecmû'ur-resâ'il*, Haydarâbâd 1940 içinde). 2. *Kitâb fi misâhati'l-eşkâli'l-müsâttâha ve'l-mücesseme*. Bu eserde düzlem ve cisimlerin alan ve hacimlerine ilişkin formüller yer alır. 3. *Kitâb ilâ İbn Vehb fi'te'etti li'stihrâci 'ameli'l-mesâ'ili'l-hendesiyye*. Bu eserinde geometri problemlerini inşa, ölçme ve ispat biçiminde üç yöntemle çözer. 4. *Risâle fi'l-hücceti'l-mensûbe ilâ Sukrât fi'l-murabba'* ve *ku'rihi* (nşr. Aydın Sayılı, "Sâbit İbn Kurra'nın Pitagor Teoremini Temini", *Belleter*, XXII/88, 1958, s. 527-549). Bu çalışmada Pisagor teoremi diye bilinen dik açılı bir üçgende iki dik kenarla hipotenüs arasındaki ilişkinin ele alındığı teoremin üç farklı ispatı verilir; ayrıca bu teoreme ilişkin ispat genelleştirilir. 5. *ez-Zâhire fi 'ilmi't-tib*. Otuz bir bölümden (makale) oluşan eserde hıfzıssihha hakkında genel bilgiler verilmekte, değişik organlarla ilgili hastalıklar ve çareleri ele alınmaktadır (nşr. Corcî Subhî, Kahire 1928; nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 1419/1998; eserlerinin listesi, neşirleri ve üzerlerinde yapılan ça-

Işımlar için bk. Sezgin, III, 260-263, 377; V, 264-272, 402; VI, 163-170; VII, 151-152, 268-270, 404-405; DSB, XIII, 292-295; Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 48-56; matematiğe dair eserlerinin dökümü için bk. Ebü'l-Kâsım Kurbânî, s. 204-210). Francis J. Carmody, Sâbit'in astronomiye dair eserlerinin Latince tercümeleri üzerine bir çalışma yapmış (*The Astronomical Works of Thabit b. Qurra*, Berkeley 1941, 1960), Régis Morelon da astronomiyle ilgili dokuz Arapça risâlesini Fransızca tercüme ve açıklamalarıyla birlikte neşretmiştir (Thâbit Ibn Qurra, *Oeuvres d'astronomie*, Paris 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cülcül, *Ṭabaḳātü'l-eṭṭebbâ* (nşr. Fuâd Seyyid), Beyrut 1405/1985, s. 75; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Nâhid Abbas Osman), Devha 1985, s. 548-550; Bîrûnî, *Tahdîdüh nihâyâtü'l-emâkin* (nşr. Muhammed b. Tâvî el-Tançî), Ankara 1962, s. 27, 72, 203; Sâid el-Endelüsî, *Ṭabaḳātü'l-ümera*, s. 41, 42; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 295-300, 307; İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-ulemâ*, s. 42-43, 80-85, 130-133, 300-304; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 313-315; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 270, 374; *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1594; Suter, *Die Mathematiker*, s. 34-38, 51-52, 53-54; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, I, 157-159; D. E. Smith, *History of Mathematics*, New York 1953, II, 685; Sarton, *Introduction*, I, 599-600, 631-632, 641; Kadri Hâfız Tûkân, *Türâşü'l-'Arabî'l-ilmî fi'riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 195-205; Sezgin, *GAS*, III, 260-263, 377; IV, 163-170, 193-195; V, 264-272, 291, 292-295, 402; VI, 151-152, 163-170, 269-270, 274-275, 329-339; VII, 151-152, 268-270, 404-405; B. A. Rosenfeld – A. T. Grigorian, "Thabit b. Qurra", *DSB*, XIII, 288-295; Aydın Sayılı, *Abdülhamid İbn Türk'ün Katışık Denklemlerde Mantıkî Zaruretlere Adlı Yazısı ve Zamanın Cebri*, Ankara 1985, s. 74; *Nazariyyetü'l-mütevâziyyât fi'l-hendesetü'l-İslâmiyye* (nşr. Halîl Çâvîş), Tunus 1988, s. 58-84; B. A. Rosenfeld – A. P. Youschkevitch, *Nazariyyetü'l-huṭûti'l-mütevâziyye fi'l-meşâdirü'l-'Arabîyye* (trc. Sâmi Şelhûb – Kemâl Necîb Abdurrahman), Halep 1989, s. 58-74; Rüşdî Râşid, *Târîhu'r-riyâziyyâtü'l-'Arabîyye beyne'l-cebr ve'l-hisâb* (trc. Hüseyin Zeynüddin), Beyrut 1989, s. 279, 299-346; a.mlf. – R. Morelon, "Thâbit b. Qurra", *EP* (İng.), X, 428-429; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Zindeğnâme-i Rîyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 204-210; Victor J. Katz, *A History of Mathematics: An Introduction*, New York 1993, s. 233-234, 252-253; Ilias Fernini, *A Bibliography of Scholars in Medieval Islam: 150-1000 A.H. (750-1600 A.D.)*, Abu Dhabi 1998, s. 424-435; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works* (7th-19th c.), İstanbul 2003, s. 48-56; Sonja Brentjes, "The First Perfect Numbers and Three Types of Amicable Numbers in a Manuscript on Elementary Number Theory by Ibn Fallûs", *Erdem*, IV/11, Ankara 1988, s. 467-483 (Türkçe tercümesi: Melek Dosay, s. 485-500); J. Ruska, "Sâbit", *İA*, X, 14-15.

İHSAN FAZLIOĞLU

SÂBİT b. SİNÂN

(ثابت بن سينان)

Ebû'l-Hasen Sâbit b. Sinân
b. Sâbit b. Kurre es-Sâbî
(ö. 365/975-76)

Tarihçi, hekim ve matematikçi.

Bağdat'ta, Abbâsiler döneminde ilme yaptığı katkıları ve tıp alanındaki hizmetleriyle tanınan Harranlı İbn Kurre ailesinin bir ferdi olarak dünyaya geldi; babası Sinân b. Sâbit, dedesi Sâbit b. Kurre'dir. Akfî ilimleri ve tıbbı babasından tahsil ederek Bağdat'ın önde gelen hekimleri arasında yer aldı ve Büveyhî Emiri Muizzüdde'ye Hipokrat ve Câfînûs'un (Galen) eserlerini okuttu. Babasıyla birlikte Halife Râzî-Billâh'ın sarayında bulundu, daha sonra Müttaki-Lillâh, Müstekfî-Billâh ve Mutî-Lillâh'ın özel hekimliğini yaptı. 313 (925) yılında Vezir Muhammed b. Ubeydullah el-Hâkânî tarafından Bağdat'taki Derbû'l-mufazzal Hastahanesi'nin başhekimliğine tayin edilen Sâbit b. Sinân, yolsuzluk yaptığı için zindana atılan Vezir İbn Mukle'nin Halife Râzî-Billâh tarafından önce elinin, daha sonra dilinin kestirilmesi hadisesine şahit oldu; onun çektiği ıstırapı ve kendisini nasıl tedavi ettiğini bütün ayrıntılarıyla anlattı (İbn Ebû Usaybia, s. 304-307). Bazı kaynaklar Sâbit b. Sinân'ın 363 (974) yılında öldüğünü yazarsa da (a.g.e., s. 307) yeğeni Hilâl b. Muhassin es-Sâbî dayısının ölüm tarihini 365 (975-76) olarak vermektedir (İbnü'l-Kıftî, s. 78). Kaynaklarda Sâbit b. Sinân'ın daha çok tarihçiliği üzerinde durulmakta, tip ve riyâzî ilimler alanında herhangi bir eserinden söz edilmemektedir.

Eserleri. Sâbit b. Sinân'ın günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü't-Târîh*'tir. Bir vak'a-nüvis titizliğiyle kaleme alınan ve yazıldığı dönemde meşhur olan eser 295-365 (908-976) yılları arasındaki olayları anlatır ve Taberî'nin yazdığı tarihin bir zeyli mahiyetindedir. Hilâl b. Muhassin es-Sâbî dayısının bu kitabına yazdığı zeyille olayları 447 (1055) yılına kadar getirmiştir. İbn Mis-keveyh, Hemedânî, İbnü'l-Esîr, Zehebî ve başkalarının geniş ölçüde ıktibasta bulunduğu eserin Karmafil hakkında en orijinal kaynak niteliğindeki bölümü günümüze ulaşmış ve Süheyl Zekkâr tarafından *Târîhu aḥbârü'l-Karâmiṭa* içinde yayımlanmıştır (Beyrut 1391/1971, s. 1-68). Sâbit b. Sinân'ın ayrıca *Müfred fî aḥbârü's-Şâm ve Mısr ile Vefeyâtü men tüvüffiye fî külli sene min sene şelâşe mi'e ile's-seneti'lleti tüvüffiye fihâ* adlı eserleri olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kıftî, *İḥbârü'l-ulemâ*, s. 77-78; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 304-307; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 559; Kemâl es-Sâmerrâî, *Muḥtaşaru târihi'l-ṭibbî'l-'Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 494-495; M. S. Khan, "Miskawih and Thabit ibn Sinan", *ZDMG*, CXVII (1967), s. 303-317; F. C. de Blois, "Sâbî", *EP* (İng.), VIII, 673; Züheyri el-Bâbâ, "Sabit b. Sinan", *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2003, VII, 277.

MAH MUT KAYA

SÂBİÜN

(bk. SÂBİİLİK).

SABRÎ

(صبري)

(ö. 1055/1645)

Divan şairi.

Edirne'de doğdu. Çağdaşlarından Riyâzî ve Rızâ adını Mehmed, Kafzâde Fâizî Ali-zâde Şerif Sabrî diye kaydedir. Safâyî de adını Mehmed olarak verirken, "Şerif Sabrî demekle karîn-i iştihâr olmuştur" der. Bu ilk kaynakların aksine Müstakimzâde adını Seyyid Ahmed diye zikreder. Babası, Kınalızâde Ali Efendi'nin mülâzimlerinden Edirneli kadı ve şair İlmî Ahmed Çelebi'dir. Sabrî öğrenimini Edirne'de tamamlayıp ilmiye mesleğine girdi. Rumeli sadâreti görevinde bulunan Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin mülâzimi olarak çeşitli yerlerde kadılık yaptı. IV. Murad'ın nedimleri arasında yer aldı. Hoşsohbet ve sempatik kişiliğiyle sevilip sayılan bir olarak tanındı. İstanbul'da vefat etti; Edirnekapı dışında bulunan, Vezîriâzam Bayram Paşa tarafından tekrar yaptırılmasına tarih düşürdüğü Emîr Buhârî Tekkesi civarında defnedildi. Mehmed Süreyyâ mezarının Eyüp'te olduğunu söyler.

XVII. yüzyılın münşilerinden ve güçlü şairlerinden sayılan Sabrî'nin aynı zamanda âlim bir kişi olduğu belirtilir. Benzersiz mazmunlar kullandığı, aşırı heyecanlardan uzak bir söyleyişin hâkim olduğu şiirleri âhenkli kabul edilmiş, bazı kasideleri özellikle beğenilmiştir. Gerçek hayatta gördüklerini tasvir etmesiyle dikkat çeken Sabrî'nin sade bir üslûpla yazdığı gazellerinde deyimler ve atasözleri yanında döneminin cirit vb. oyunları da yer almıştır. Ağır, fakat akıcı bir dille kaleme aldığı kasidelerinde ise Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin etkisi görülmektedir. Şairliği zor beğenen Nefî tarafından takdir edilmiştir. Nefî-